

BARANYI ANNA

Zenei témájú grafikák Major Ervin hagyatékából

Major Ervin könyvtári hagyatékát a Művelődési Minisztérium 1968-ban vásárolta meg a zeneszerző özvegyétől. A hagyaték könyvgyűjteményét, több Bartók Béla- és Dohnányi Ernő-kéziratot, valamint Major íróasztalát az MTA BTK Zenetudományi Intézet Szakkönyvtára¹ és Bartók Archívuma őrzi. Ekkor került ide a Major Ervin kutatómunkájának részét képező cédulaanyag is, a Zenetörténeti Múzeumba pedig több grafika, érem, egy festmény, valamint két nagy dobozban elhelyezett reprodukció és grafika.

Az egyik doboz a *Die Musik*² illusztrált zenei folyóirat több évfolyamából gyűjtött 1128 mellékletét tartalmazta. A teljes oldalt kitöltő fekete-fehér reprodukciók vegyes tartalmúak, vannak közöttük autográfokról készült faksimilék, zeneszerzők és előadóművészek portréi, hangszerei, szülőházuk, munkaszobájuk és emlékhelyeik ábrázolásai, zenei témájú művészi alkotások, kamaraegyüttesekről és zenekarokról készült csoportképek, karikatúrák, sziluettek.

A másik dobozban 530 kép volt, melynek nagy része reprodukció. Témájuk vegyes: hangszeren játszó muzikusokat, amatőröket, zeneszerzők és előadóművészek portréit, zenei allegóriákat, épületeket, enteriőröket, operadíszleteket stb. ábrázolnak. A reprodukciók az ókortól a 20. századig terjedő időszak műalkotásairól készültek, amelyek technikája olaj, akvarell, rajz, grafika, szobor, dombormű. A színes és fekete-fehér reprodukciókat többnyire jó minőségű művészettörténeti és zenetörténeti kiadványokból vágták vagy emelték ki, sokszor hátoldalukon is nyomtatott szöveg

¹ Szepesi Zsuzsanna, „Major Ervin gyűjteményének kéziratai. 1. közlemény: kottás kéziratok”, in *Zenetudományi Dolgozatok 1986*, szerk. Berlász Melinda–Domokos Mária (Budapest: Zenetudományi Intézet, 1986), 261–300; Uő., „Major Ervin kéziratai. 2. közlemény: Nem kottás kéziratok”, in *Zenetudományi Dolgozatok 1987*, szerk. Berlász Melinda–Domokos Mária (Budapest: Zenetudományi Intézet, 1987), 259–281; Uő., „Bartók-levelek az MTA Zenetudományi Intézet könyvtárának Major-gyűjteményében” és „Major Ervin gyűjteményének kéziratai. 3. közlemény: Nem kottás kéziratok”, in *Zenetudományi Dolgozatok 1988*, szerk. Felföldi László–Lázár Katalin (Budapest: Zenetudományi Intézet, 1988), 323–332, 333–349.

² *Die Musik: Illustrierte Halbmonatsschrift*, hrsg. Bernhard Schuster (Berlin–Leipzig: Schuster&Loeffler, 1901–). 1901-től jelent meg negyedévente, a 13. évfolyamig külön kötetekben mellékletekkel.

vagy kép található. A hagyatékban előfordulnak különállóan nyomtatott reprodukciók is, a drezdai Römmler, a bécsi Löwy, a budapesti Franklin és más kiadóktól. Többségüket Major Ervin egyesével ragasztotta fel azonos méretű kartonra. A lapra feljegyezte az alkotó nevét és a mű címét, a kiadványt azonban, amelyből a reprodukció származik, csak elvétele tüntette fel. Az anyag átvizsgálásakor kiderült, hogy a reprodukciók közé jelentős mennyiségű, nemesgrafikai sokszorosító eljárással készült alkotás is keveredett: fametszetek, rézkarcok, réz- és acélmetszetek, kő-, illetve fénynyomatok. Részben ezek is kiadványokból származnak: a 17. század közepétől a 20. század elejéig megjelent grafikákkal illusztrált kötetekből, vagy műmellékleteket tartalmazó periodikákból, illetve albumokból.

A reprodukciók között elkülönítettük a grafikai technikákkal készült lapokat. Ezeket, a már 1969-ben leltározott darabokkal együtt technikák szerint foglaltuk össze. A technikákon belül művészek és témák szerint vizsgáltunk. Arra is törekedtünk, hogy kiderítsük, mely kiadványból származik egy-egy grafika, amennyiben nem önállóan publikált lapról van szó.

A hagyaték legrégebbi darabjai közé tartozik a három fametszet,³ amelyek eredetileg szövegközi illusztrációként szerepeltek a perugiai Cesare Ripa (1555 k. –1622) *Iconologia* című kötetében.⁴ A lapokat a kötet egyik német fordításban kiadott példányából vágta ki, amely Major feljegyzése szerint az 1660-as évekből származott. Az *Iconologia* első kiadása 1593-ban jelent meg Rómában. Fametszetek először az 1603-as második kiadást díszítették, ekkor a jelképek egy részéhez ábrázolások készültek, amelyek kisebb-nagyobb változtatásokkal a későbbi kiadásokban is megjelentek. Gyűjteményünk egyik darabja a *Harmónia (Armonia)* jelképének illusztrációja, amelyen egy 15 húrú lyra da gambán játszó nő látható (*1. kép*). A négy temperamentum (Complassioni) közül a *Szangvinikus a levegővel (Sanguino per l'aria)* jelképet egy lanton játszó ifjú testesíti meg. A harmadik fametszet jelentését, amelyen egy fiatal férfi hegedűt és vonót tart a kezében, eddig nem sikerült megfejteni.

A gyűjtemény leggazdagabb és legértékesebb része a 72 rézkarcból és rézmetszetből álló együttes,⁵ amelyben megtalálható a 17. század közepétől a 20. század elejéig

³ Fametszet: magasnyomású sokszorosító eljárás. A művész a rajzot ceruzával átviszi a simára csiszolt körte- vagy puszpángfa dúcra. A vonalakat kiemelkedően hagyva késsel vagy vésővel mélyíti ki a lemezt. Majd a kiemelkedő vonalakat bekenik és levonatokat készítenek róla. Európában a 14. század vége óta ismeretes.

⁴ Cesare Ripa (1555 k. –1622) olasz ikonográfus. A nagy hatással bíró *Iconologia* c. jelképszótára több nyelven, számos kiadásban jelent meg. Magyar nyelven: *Iconologia*, ford. Sajó Tamás (Budapest: Balassi Kiadó–Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1997).

⁵ Rézkarc: a legkifinomultabb mélynyomású sokszorosító eljárás. A rézlemez lámpakorom, aszfalt és masztix keverékéből készített saválló réteggel bevonják, majd erre a rétegre savak segítségével, maratással rajzol, karcot a művész. A vonalak szélességét és mélységét a savak töménységével és a maratás időtartamával lehet szabályozni. Az így keletkezett mélyedésekbe dörzsölik be a festéket, amely átnyomatódik a papírra. A rézkarc előnye a rézmetszettel szemben főleg az, hogy a művész gyorsabban tud dolgozni és a vonalak hajlékonyabbak. Rézmetszet: mélynyomású sokszorosító eljárás. A rajzot a metsző kis véső segítségével rézlemezbe vési, majd a lemez mélyedéseibe bedörzsöli a festéket és nedves, puha papírra présben lenyomatokat készít.

1. kép. Harmónia Cesare Ripa Iconológiájából, 1660 körül, fametszet

2. kép. F. Stürhelt: *Johann Rist*, 1650 körül, rézmetszet

terjedő időszak több jelentős művészenek alkotása. A 17. és 18. századi lapokon portrékat, várábrázolásokat, irodalmi mű illusztrációit, hangszeren játszó személyeket és egy díszlettervet találunk.

A néhány portré közül Johann Rist (1607–1667) német költő és evangélikus prédikátor derékképét azonosítottuk, amely François Stürhelt (Stuerhelt, Sturhold; ?–1652) munkája (2. kép). Az idős férfi portréját külön mezőkben ábrázolt hat angyal veszi körül, közülük egy énekel, a többi hangszeren játszik: lanton, hárfán, hegedűn, gambán és cinken. Feltételezzük, hogy a rézmetszet Rist *Himmliche Lieder* című énekeskönyve egyik kiadásának belső címoldala volt. Az ötven himnuszt tartalmazó könyv első kiadása 1641-ben Lüneburgban jelent meg; ezt a 17. század 40-es és 50-es éveiben újabb kiadások egész sora követte. Adatunk csupán néhány kiadás belső címoldaláról van, ezek azt mutatják, hogy az ábrázolást rendszerint újrafogalmazták. Bár a mi rézmetszetünkön sem a szerző neve, sem a kötet címe nem szerepel, a Ristet ábrázoló egyéb fennmaradt portrékkal összehasonlítva bizonyosan állíthatjuk, hogy a mellkép őt ábrázolja. Az angyalok képei alatt olvasható szövegek ugyan énekeskönyvre utalnak, a lap eredetének pontosításához azonban további kutatásokra lenne szükség. A metszetről Major Ervin semmit sem jegyzett le, s az azonosítást az is nehezíti, hogy a lap jobb széléből egy keskeny csíkot levágtak, így Stürhelt nevének utolsó betűje is hiányzik. Hasonló a helyzet a gyűjtemény néhány további, 17–18. századi rézmetszetével amelyekkel szintén úgy vágtak ki, hogy lemaradt róluk a jelzet, illetve az ábrázolásra utaló szöveg.

A rézmetszetek között külön kis csoportot képeznek a Magyarország várairól készült ábrázolások. Bár ezek látszólag nem kapcsolódnak zenei témákhoz, alaposabban szemügyre véve azonban több életképrészleten is hangszeren játszó, vagy táncoló embereket fedezhetünk fel. Gyűjteményünk része Anton Ernst Burckhard von Birckenstein⁶ *Geometria* című tankönyvének három várábrázolása, amelynek első kiadása 1686-ban jelent meg Justus van der Nypoort⁷ rézmetszeteivel. A könyvben a geometriai példák a lapok felső részét foglalják el, alattuk magyar városok, várak és kastélyok látképei láthatók, az előtérben a kor jellegzetes jeleneit és viseletképeit. Összesen 110 lapon találunk látképeket; az ábrázolt helység nevét a felette lévő szószalag tartalmazza. A könyv rendkívüli népszerűségének köszönhetően számos kiadást ért meg különböző augsburgi kiadóknál. Több kiadása változtatás nélkül jelent meg. 1699-től azonban az oldalak eredeti számozását a lap alján új, betűrendes számozás egészítette ki.⁸ Mivel a gyűjteményünkben szereplő *Elesko*,⁹ *Coppreüniz*,¹⁰ *Wihitsch*¹¹ várábrázolásain a számozást betűk egészítik

⁶ Anton Ernst Burckhard von Birckenstein báró magas rangú hadmérnök, Magyarországon is szolgált. A *Geometria* könyvet I. Józsefnek ajánlotta, akit trónörökös korában geometriára tanított.

⁷ Justus van der Nypoort (1625 k.–1692 k.) németalföldi festő és rézmetsző, Magyarországon is működött.

⁸ Rózsa György, „A Birckenstein-féle metszeteskönyv”, *Magyar Könyvszemle* 73 (1957/1), 26–29.

⁹ Éleskő, ma Biksard Szlovákiában.

¹⁰ Kapronca, ma Koprivnica Horvátországban.

¹¹ Bihács, ma Bihać Bosznia-Hercegovinában.

tik ki, bizonyosan egy 1699-es vagy későbbi kiadásból származnak. Tanulmányában Rózsa György úgy véli, a könyv szerzője a látképek esetében nem törekedett feltétlenül hiteles ábrázolásra, hiszen nem számíthatott rá, hogy a metszeteket készítő Nypoort mind a 110 helyet személyesen ismeri. Néhány látkép mégis hitelesnek tűnik, az előterükben elhelyezett alakok közvetlen megfigyelés alapján készülhettek, s életszerűen jelenítik meg a XVII. századi magyar társadalom mindennapjait.¹² A Major Ervin hagyatékában őrzött képek közül a szakirodalom különösen figyelemre méltónak tartja a töröksípra járt hajdútáncot *Kapronca* látképén (3. kép).¹³

A gyűjteményben található Franz Anton Hoffmann egy operadiszletet ábrázoló rézmetszete is, Haydn *Armida* című operájának egyik jelenetével (4. kép). A nyomat Erdődy János pozsonyi színházának 1787-ben kiadott zsebkönyvében jelent meg. A zsebkönyv egyetlen fennmaradt példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, a rézmetszetet tartalmazó lap azonban hiányzik belőle,¹⁴ vagyis nagy valószínűséggel éppen ebből a kötetből való a Major-hagyaték példánya.

Az irodalmi témájú lapok közül kettőt érdemes kiemelni. Az egyik Bernard Picart (1673–1733) francia rézmetsző *Terence Esclave present par Thalie, fre ses Comedies a la Republique Romaine* című allegorikus kompozíciója 1726-ból¹⁵ (5. kép). Az ábrázoláson Terentius, az egykori karthágói származású római rabszolga – Thália és egy tibián (auloszon) játszó gyermek kíséretében – saját komédiáinak kéziratát nyújtja át a Római Köztársaságot jelképező Minervának, aki fölszabadítja őt. A kompozícióban látható Apollón is, aki bal kezében kitarát szimbolizáló hangszert tart, jobbával pedig babérkoszorút emel Terentius feje fölé. A rézmetszet először 1717-ben jelent meg Terentius komédiáinak egyik kiadásának belső címloldalán.¹⁶

A másik irodalmi témájú rézkarc Ovidiust ábrázolja, amint egy hatalmas fa tövében ül, lantot pengető allegorikus alakok és a sípon játszó Pán körében (6. kép). Ez a nyomat a *Metamorfózisok* egyik német fordítású, 1763-ban kiadott kötetében jelent meg.¹⁷ A rézkarcot Gottfried Eichler (1677–1759) rajza nyomán Jacob Andreas Friedrich (1714–1779) készítette.

Végül azokról a rézkarcokról és metszetekről kell szót ejtenünk, amelyek témája maga a hangszerjáték. Hangszertörténeti szempontból is jelentős az ismert augsburgi

¹² Rózsa, i. m., 33.

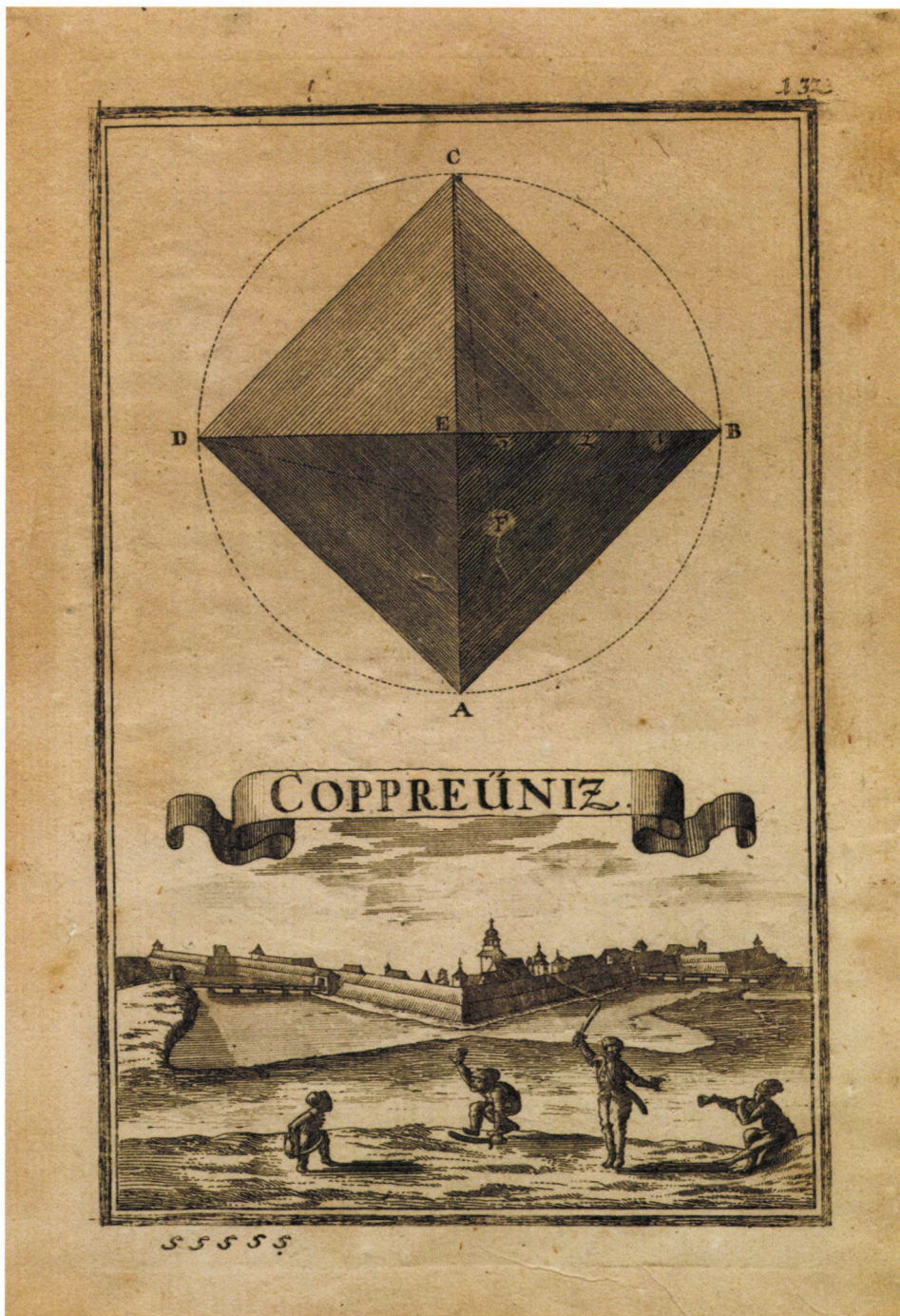
¹³ Vö. Galavics Géza, *Művészettörténet, zenei történet, tánc történet* (Budapest: Ethnographia, Magyar Néprajzi Társaság, 1987), 163; Vajda László, *Hajdútánc, verbunk, csárdás: magyarországi táncábrázolások a 16–19. századból*, in *Három a tánc! Magyarországi táncábrázolások 1686–1940*, szerk. Dr. Nagy Zoltán (Székesfehérvár: Városi Képtár–Deák Gyűjtemény, 2002), 12.

¹⁴ Hochgräflich-Erdödischer Theaterallmanach auf das Jahr 1787, Johann Erdődy gewidmet. OSZK Színház-történeti Tár, Zsebkönyv 213. Vö. Staud Géza, *Magyar kastélyszínházak. Színház-történeti Könyvtár 11.* (Budapest: Színház-tudományi Intézet, 1963), 26–29.

¹⁵ <http://cdm.csbsju.edu/cdm/singleitem/collection/Arcaart/id/9117/rec/112>

¹⁶ <http://www.univ-montp3.fr/pictura/Generateurnotice.php?numnotice=A7930>

¹⁷ <http://aleph.vkol.cz/pub/svk01/00099/49/000994927.htm>

3. kép. Justus van der Nypoort: Kapronca látképe, előtérben hajdútánc-ábrázolás, 1686, rézmetszet

4. kép. F. A. Hoffmann: Díszletterv *Haydn Armida* című operájához, 1787, rézmetszet

5. kép. B. Picart: *Terence Esclave...*, 1726, rézmetszet

6. kép. G. Eichler után J. A. Friedrich: Ovidius *Átváltozások* német kiadású kötetéből, 1763, rézkarc

7. kép. M. Engelbrecht: A károlyvárosi csapat táborigényese (fuvólás), 1750 körül, akvarellal színezett rézmetszet

8. kép. F. K. Wolf: *Dudás*, 1800 körül, akvarellal színezett rézkarc

9. kép. D. Chodowiecki: Az ének és A zene, 1781, rézkarc

10. kép. J. H. Lips: *Két lantozó nő*, 1796, rézmetszet

rézmetű és kiadó, Martin Engelbrecht¹⁸ nagyobb méretű, akvarellal színezett rézmetű-sorozata, amely 1750 körül jelent meg. A metszetek egy-egy katonai hangszerezen játszó alakot, illetve táncoló párokat ábrázolnak. A háttérrel jelzesszerű tájbrázolás tölti ki, a kompozíció alatt pedig az illusztrációhoz kapcsolódó magyarázat olvasható. Gyűjteményünkben a következő témák fordulnak elő: pandúr dobos, károlyvárosi¹⁹ csapat táborigényőse (fuvolával) (7. kép), szlavón táncospár esküvőn, pandúr markotányosnő tekerőlanttal, tiszántúli dobos, szlavón síposok (tárogatóval), tiszántúli táborigényős (tárogatóval), pandúr táborigényős (töröksíp-pal), hadi dobos a harcmezőn, szlavón dobos.²⁰

Ugyancsak népi hangszerábrázolás a témája Franz Karl Wolf (1764–1836), prágai grafikus *Dudás* című kisméretű, akvarellal színezett karcának, amely a 18. és a 19. század fordulóján készült (8. kép), és amelyről feltételezhető, hogy eredetileg valamilyen kiadványhoz tartozott.

Műzenei hangszerekkel két jelentős művész munkáin találkozunk. Mindketten hangszerezen játszó vagy éneklő női alakokat ábrázoltak enteriőrben. Daniel Chodowiecki,²¹ lengyel származású német festő és grafikus két rézkarc – *Az éneklés* (*Le chant*) és *A zene* (*La musique*) – a *Hölgyek foglalatosságai* (*Occupations des Dames*) című sorozatból való, amely 1781-ben, a Berlinben kiadott nemesi genealógiai kalendáriumban jelent meg (9. kép).²² A másik művész Johann Heinrich Lips,²³ akinek *Két lanton játszó nő* című metszete feltehetően egy 1796-ban megjelent zsebkönyvből származik (10. kép).

Időrendben haladva, a hagyatékban a 19. század második feléből való rézkarcok következnek, amelyek szinte kivétel nélkül festmények nyomán készültek. A legtöbb alkotás William Unger (1837–1932) nevéhez fűződik, aki a kor egyik legtermékenyebb rézkarcművésze volt, a reprodukáló grafika legjelentősebb képviselője, nagyhatású pedagógus, a bécsi Képzőművészeti Akadémia rézkarc tanára. Unger elsősorban a régi és a kortárs festők alkotásairól készített rézkarcaival vált híressé. Több művészeti album grafikáinak volt a szerzője.²⁴ A Major-hagyatékban talál-

¹⁸ Martin Engelbrecht (1684–1756) augsburgi rézmetű és kiadó. Mintegy 3000 metszetet hagyott maga után. Témái közé tartoztak a portrék, városképek, katonai és történelmi események, allegorikus kompozíciók.

¹⁹ Ma Karlovac Horvátországban.

²⁰ Az Engelbrecht-metszeteken szereplő hangszerek meghatározását Brauer-Benke József, a Zenetörténeti Múzeum munkatársa pontosította.

²¹ Daniel Niklaus Chodowiecki (1725–1801) festőművész és grafikus. Berlinben az Akadémián tanított, 1757-től foglalkozott grafikával. Több mint 2000 rézkarcot készített. Goethe, Schiller, Lessing, Klopstock műveinek első kiadásait, továbbá tudományos műveket is illusztrált. Főként a zsánerjeleneteket ábrázoló, kis formátumú rokokó grafikái képviselnek jelentős értéket. Kora legjelesebb német grafikus művésze volt.

²² A rézkarcok címei: *La broderie, L'écriture, La lecture, Les visite, Le menage, La couture, La musique, La danse, Le jeu, Le dessein, La promenade, Le chant*.

²³ Lips, Johann Heinrich (1758–1817) zürichi rézmetű és festőművész. Megfordult Európa több városában. Rómában baráti viszonyba került Goethével, aki őt meghívta a weimari Akadémiára tanítani. 1794-ben visszatért Zürichbe.

²⁴ *Die Meisterwerke der Galerie zu Cassel* (1869); *Die Galerie Zu Braunschweig in Ihren Meisterwerken* (1870); *Etchings After Frans Hals* (1873); *In Memoriam. Tafereelen uit Hollands*

ható 10 Unger-rézkarcc közül a Gerard Terborch festménye nyomán készült *Lantozó nő* (11. kép) című munkája és még további kettő a *Die Meisterwerke der Galerie zu Cassel* (1869) albumból való, ezenkívül a *Die Kaiserl. Königl. Gemälde-Galerie in Wien* (1876–1885) sorozatból is örzünk tőle két lapot.

Unger a grafikai technikák népszerűsítése céljából alapította a *Zeitschrift für Bildende Kunst* folyóiratot, amely 1866-tól jelent meg a lipcsei E. A. Seemann kiadó gondozásában. Gyűjteményünkben is örzünk olyan rézkarcokat, amelyek ebből a periodikából származnak. Ezek közé tartozik August von Heyden (1827–1897) *Arion* című rézkarca 1868-ból, melyet a művész saját munkájáról, a berlini Operaház háttérfüggönyére festett kompozícióról készített (12. kép), valamint Johann Klaus (1847–1893) rézmetszete a bécsi Operaház *Figaró házassága* előadásának egyik jelenetét ábrázoló falfestményéről, amely Eduard von Engerth (1818–1897) alkotása.

A reprodukív grafika művészi grafikává alakulását mozdította elő az 1871-ben Bécsben alapított *Gesellschaft Für Vervielfältigende Kunst* is. A társaság évente albumokat adott ki, népszerűsítve a jelentős múzeumi gyűjtemények anyagait és a grafikai technikákat is. Három olyan rézkarcunk van, amelyeket ez a társaság adott ki: Wilhelm Krauskopf (1847–1921) rézkarca id. Frans von Mieris, valamint Ludwig Kühn (1859–1936) rézkarcai Frans Hals és Pieter van Slingelandt festményei nyomán.

A hagyatékban további, festmények nyomán dolgozó rézmetszők munkái is előfordulnak. Külön említést érdemel Ludwig Michalek (1859–1942) temesvári származású bécsi művész rézmetszete Augustin Quesnel barokk festő *Gitározó nő*²⁵ című alkotásáról. A festmény egykor Pyrker János László egri érsek tulajdonában volt, ma a Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található (13. kép).

A 20. század modern magyar grafikusainak munkái közül Derkovits Gyula (1894–1934) *A koncert* (1921) című rézkarca került be Major Ervin gyűjteményébe (14. kép). A művész a rézkarc után, 1922-ben festette a téma nagyméretű, reprezentatív, olajfestmény változatát, amely a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.

A 68 acélmetszetet²⁶ kevés kivétellel a reprodukív grafika körébe sorolhatjuk. A technika a 19. század 20-as éveit körül jelent meg, s a könyv- és folyóiratkiadók körében gyors népszerűségre tett szert, hiszen a keményebb acéllemezzel több jó

tachtigjarigen Strijd (1873); Les Oeuvres de W. Unger Eaux-Fortes D'après Les Maîtres Anciens (1874); Musée National d'Amsterdam (1875); Die Galerie zu Braunschweig in ihren Meisterwerken (1876); Die Kaiserl. Königl. Gemälde-Galerie in Wien (1876–1885); Foreign etchings. A series of twenty original etchings (1888); The Belvedere Gallery (1893).

²⁵ Quesnel, Augustin (1595–1661), *Gitározó nő*, 1630, 34,5×26 cm, olaj, fa; Szépművészeti Múzeum.

²⁶ Acélmetszet: mélynyomású sokszorosító eljárás. A rajzot acéllemeze vésik vagy maratják. A lemez keménysége miatt lágyabb vonalak visszaadására alkalmatlan. Azonban több lenyomatot lehet róla készíteni, mint a rézlemezzel. Az angol Heath Charles volt a föltalálója 1820 körül. A acélmetszet szó összefoglaló elnevezése a hidegtűvel karcolt, vésett, maratott, poncolt, pontozott modorú és hántolt acéllapoknak. Ma már nem használják.

11. kép. G. Terborch után W. Unger: Lantozó nő, 1869, rézkarc

12. kép. A. Heyden: *Arion*, 1868, rézkarc

13. kép. A. Quesnel után L. Michalek: *Gitarozó nő*, 19. sz. vége, rézmetszet

14. kép. Derkovits Gyula: *A koncert*, 1921, rézkarc

Barabás gaz.

Stahle C. Mahlknecht in Wien.

15. kép. Barabás M. után C. Mahlknecht: *A dadé rajkóival*, 1840, acélmetszetet

16. kép. Barabás M. után J. Axmann: *Cimbalmos*, 1845, acélmetszetet

17. kép. J. Durham után W. Roffe: *Jenny Lind*, 1850, acélmetszet

18. kép. W. Theed után E. Roffe: *Sappho*, 1855, acélmetszet

19. kép. L. Schwanthaler után J. H. Baker: *Rajna nimfája*, 1855, acélmetszet

20. kép. B. Strozzi után A. H. Payne: *Lantozó nő*, 1861, acélmetszet

minőségű lenyomatot lehetett készíteni, mint a rézlemezről. A legkorábbi darabok közé tartozik a Barabás Miklós (1810–1898) rajzairól készült két acélmetszet (15. és 16. kép). A *dádé rajkóival* című acélmetszet Carl Mahlknecht (1810–1893), a *Cimbalmos* pedig Josef Axmann (1793–1873) munkája. Mindkettő az *Iris* német nyelvű zsebkönyvben jelent meg. A *dádé rajkóival* az 1840-es évfolyamban Heinrich von Levitschnigg *Die Zigeuner Famile* című életkép-verséhez, a *Cimbalmos* pedig az 1845-ös évfolyamban, Levitschnigg azonos című verse mellé került illusztrációként.²⁷ Ugyanezek a metszetek az 1852-ben Lipcsében kiadott *Bilder Album aus Ungarn* kötetben is szerepeltek, majd hét évvel később Vajda János *Magyar képek* című albumába is bekerültek.

A többi acélmetszet főként külföldi kiadványokból származik. 16 lapot őrzünk az 1839-ben alapított *The Art-Journal* londoni periodika egyes évfolyamaiból. Ide tartoznak a Vernon Galéria és a Royal Collection gyűjteményeinek egyes zenei témájú festményeiről készült acélmetszetek. A hagyatékban ritkaságnak számít az a három metszet, amely szobor nyomán készült. Az 1850-es évfolyam novemberi számában jelent meg William Roffe pontozó modorú acélmetszete *Jenny Lind* (1820–1887) svéd énekesnő márvány büsztjéről, amely Joseph Durharm (1814–877) angol szobrász alkotása (17. kép). A másik két pontozó modorú metszet az 1855-ös évfolyamból származik: a januári számban jelent meg Edwin Roffe *Sappho* című grafikája az angol William Theed (1804–1891) szobra nyomán, s a novemberi számból való James H. Baker (1829–?) metszete Ludwig von Schwanthaler (1802–1848) *Rajna nimfája* című szobráról. Mindkét képen egészalakos női alak szerepel, lírával a kezében. (18. és 19. kép).

A kor egyik jelentős acélmetszője és kiadója az angol származású, Lipcsében élő és működő Albert Henry Payne (1812–1902) volt. 1845-ben E. T. Brainnal alapította Lipcsében az Englische Kunstanstalt Kiadót, amelyet 1846-tól egyedül vezetett. Az ő kiadásában jelentek meg az alábbi kiadványok: *Payne's Universum, or Pictorial world...* (1845-től); *Payne's Royal Dresden Gallery* (1850); *Der Kunstverein. Neue serie: Stahlstich-Sammlung der vorzüglichsten Gemälde der Dresdener Gallerie* (1850); *Belvedere oder Die Galerien von Wien: Stahlstichsammlung der vorzüglichsten Gemälde nebst Text, bestehend in Notizen über die Maler und die Schule, welcher sie angehören, sowie bezüglichlichen historischen Novellen und Genrestücken* (1857); *The galleries of Vienna, a selection of engravings after the most celebrated pictures in the Imperial gallery of the Belvedere, and from other renowned collections in Vienna* (1861). Ezekből a kötetekből összesen 14 metszetet őrzünk a Major-gyűjteményben. Példaként a *Belvedere oder Die Galerien von Wien* kötetből Payne *Lantozó nő* című grafikáját mutatjuk be, amely Bernardo Strozzi festménye nyomán készült (20. kép). A *Payne's Universumban* közölte a saját rajzai alapján kivitelezett *Tekerőlantos* és *Skótdudás* című metszeteket.

²⁷ D. Szemző Piroska, „Vándorló képek illusztrációink történetében”, *Magyar Könyvszemle* 75 (1959/4), 325–420.

A 19. század művészei közül több lapot őrzünk az angol William Frenchtől (1815–1898). Egyik közülük a David Teniers *Teniers és családja* című festményéről készült metszet, a Berlini Képtár gyűjteményét bemutató, Payne kiadásában napvilágot látott albumból (21. kép). Érdekessége, hogy a festőművész nem festés, hanem csellózás közben ábrázolta magát családja körében.

Végül olyan 19. századi eljárásokkal készült munkákat veszünk sorra, amelyek lehetővé tették a nagy példányszámú nyomatok olcsó előállítását. Ilyenek a könyvnyomtatás²⁸ és a fénynyomtatás.²⁹ A hét fekete-fehér könyvnyomtatás között szerepel a nürnbergi G. P. Buchner (1780–?) nagy méretű *So in der Stadt (Így a városban)* című lapja az 1820 körüli évekből. A szerző a városi hölgy különböző foglalatosságait ábrázolta: a hölgyet amint kézimunkázik, ír, fest, vasal, köt, varr, másol, lanton játszik és zongorázik (22. kép). A biedermeier felfogásban fogant lap tematikusan hasonlóságot mutat Chodowiecki rokokó rézkarcaival, azonban a litográfián az egyes tevékenységek ábrázolásai a környezetből kiszakítva jelennek meg. Buchnertől származik egy másik litográfiai lap is, amely 19 életképrészletet ábrázol. Az egyikben közülük egy duplanágyas salmejt³⁰ fújó kecskepásztor látható, a másikon lírán játszó férfi, antikizáló épületrészleteket tartalmazó környezetben.

A gyűjtemény különleges darabja a *Tiszaparti jelenet* című litográfia, amely Erkel Ferenc *Bánk bán* operájának részletét ábrázolja. A nyomat A. F. Walzel, Engel és Mandello pesti nyomdájában készült 1861-ben, az opera ősbemutatójának évében (23. kép). A hagyatékban található *Tiszaparti jelenet* egy Rózsavölgyi által 1861-ben kiadott *Bánk Bán* zongorakivonatból lett kiemelve, amire bizonyíték a litográfia hátoldalára átmarkírozódott negatív kép a zongorakivonat első oldaláról. Bár a Major-hagyaték kottái között is van egy Bánk Bán zongorakivonat, az egyértelműen egy másik példány. Az is lehetséges, hogy nem mindegyik kotta tartalmazta a litográfiát, de azt is feltételezzük, hogy a nyomatot külön lapként is forgalmazták.

Könyvnyomtatás technikával készültek *Mendelssohn, Paganini (24. kép), Joseph Lanner és Félicien David* mellképei (utóbbi a pesti Walzel Nyomdában), illetve a színes *Csárdajelenet*, amely Andrásy Manó *Főúri vadászatok és sport* című, 1853-ban Pesten megjelent művének egyik illusztrációja (25. kép).³¹

²⁸ Könyvnyomtatás vagy litográfia: síknyomtatás nyomdai eljárás. Szemcsés litográfiai kőre zsírtartalmú anyaggal felviszik a rajzot vagy a szöveget. Ezután a követ salétromsav és gumi keveréknek vizes oldatával átitatják. Majd a kőre hengerrel felviszik a festéket. A festék csak a zsíros kőréteggel érintett helyeken tapad meg, és innen kerül át a lenyomatra. A színes könyvnyomtatás vagy kromolitográfia készítéséhez több kőlapra van szükség, mivel minden szín részére külön követ használnak. A könyvnyomtatás Alois Senefelder német nyomdász találta fel 1796-98-ban.

²⁹ Fénynyomtatás; különféle elnevezései vannak, így heliográfia, heliotípus, kallotípus, kollográfia, fotográfiai műnyomtatás. Síknyomtatás fotómechanikai sokszorosító eljárás. 1868 és 1925 között volt használatos. Tónusskálája széles, így alkalmas a részletek visszaadására.

³⁰ A hangszert Brauer-Benke József azonosította.

³¹ Három a tánc, 103.

21. kép. D. Teniers után W. French: *Teniers családjának*, 19. sz. második fele, acélmetszet

22.a kép. G. P. Buchner: *Így a városban*, 1820 körül, litográfia

22.b kép. G. P. Buchner: Így a városban, részlet, 1820 körül, litográfia

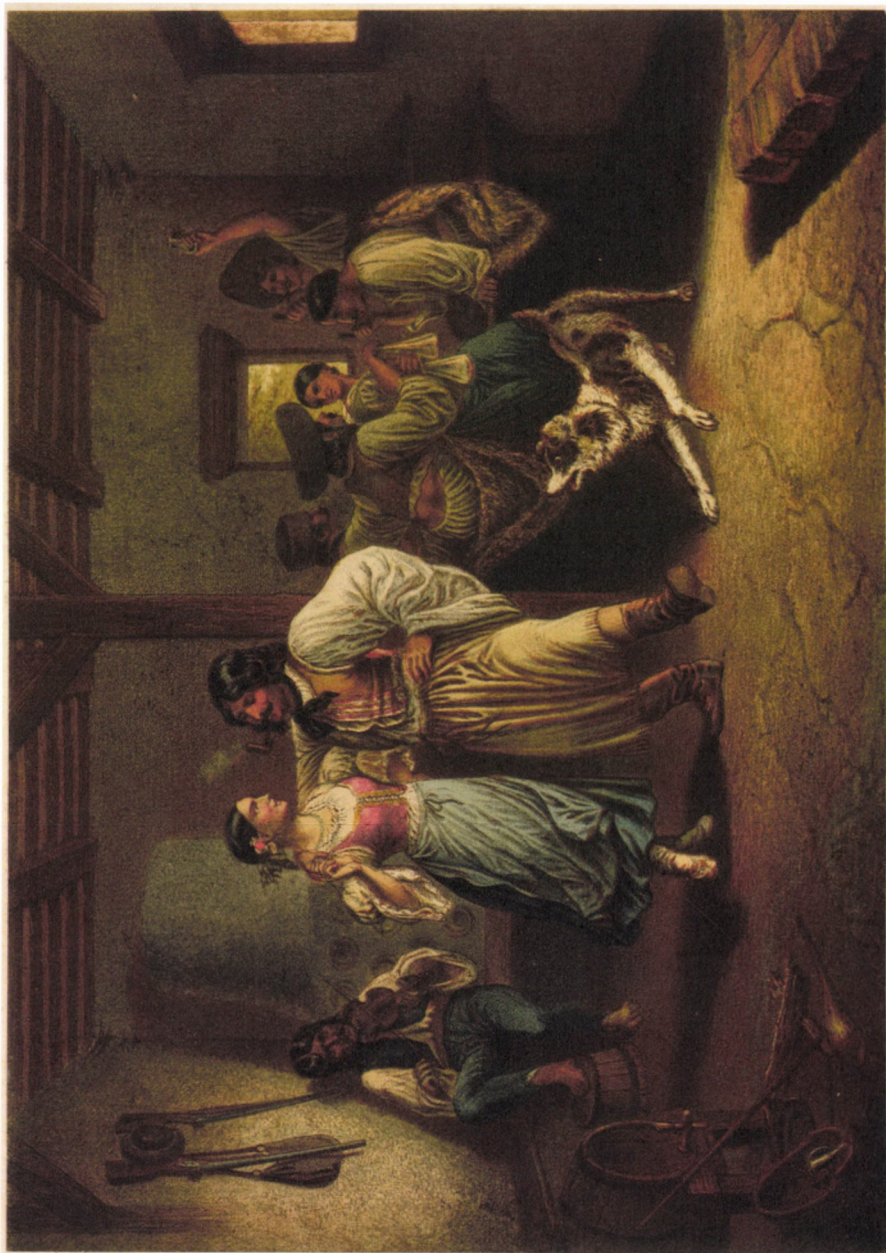

23. kép. A. F. Wälzel, Engel és Mandello: *Tiszaparti jelenet*, 1861, litográfia

24. kép. Karl Begas: Paganini, 1820 körül, litográfia

25. kép. Csárdajelenet, 1857, színes könyvomat

26. kép. Julius Hübner *Az aranykor* című festményének fénynyomata

A 29 fénynyomat mind tematikailag, mind a lapok méretét és megjelenését tekintve rendkívül heterogén. Több zeneszerzőportrét is találunk köztük, így *Joseph Haydn* mellképét a bécsi Löwy kiadótól, *Smetana*, *Rossini*, *D'Albert* és *Rosa Hochmann* portréját a bécsi Eberle kiadótól, *Richard Wagner* mellképét a müncheni Franz Hanfstaengl (1804–1877) német festő, litográfus és fényképész műhelyéből. Ismeretlen kiadótól származik Ingres *Cherubinit* ábrázoló festményének fénynyomata.

A múzeumi gyűjteményeket bemutató albumok közül a legismertebb Josef Schönbrunner (1831–1905) és Joseph Meder (1857–1934) *Handzeichnungen alter Meister aus der Albertina und anderen Sammlungen* című 12 kötetes, 1896 és 1908 között megjelent reprezentatív sorozata. Ezekből a kötetekből hat fénynyomat került be a Major-gyűjteménybe, három közülük a Szépművészeti Múzeum alkotásairól készült. Gyűjteményünkben más albumokból származó fénynyomatok is felbukkannak, így például Julius Hübner *Az aranykor* című festményéről készült fénynyomat, amely a drezdai Wilhelm Hoffmann fényképész és kiadó *Dresdner Galerie* című albumából származik (26. kép).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a mintegy másfélezer zenei témájú reprodukció gyűjtése során Major Ervin nagy számú, 180-nál is több, különféle grafikai technikával készült, főként külföldi eredetű nyomatot is beszerzett. Ezeket ugyanúgy kezelte, mint a reprodukciókat. Az anyag alapján úgy tűnik, hogy Major Ervin általános célzattal gyűjtötte a zenei vonatkozású ábrázolásokat, jelentős részben a véletlen segítségével. Mégis, mondhatjuk, hogy jelentős értéket képviselő grafikai gyűjteményt hagyott maga után, amelybe olyan grafikai lapok is bekerültek, amelyek a zenetörténet, a hangszer-történet és a tánc-történet szempontjából is kiemelkedő jelentőségűek.

ANNA BARANYI

Graphics related to music in the bequest of Ervin Major

The Ministry of Cultural Affairs bought the library bequest of Ervin Major from the widow of the musician in 1968. The book collection, several Béla Bartók and Ernő Dohnányi manuscripts and Major's desk are kept in the Bartók Archives and the Library of the Hungarian Academy of Sciences Research Center for Humanities Institute for Musicology. The notes of the research work carried out by Ervin Major were also deposited there, while many graphics, reproductions, medallions and a painting were received by the Museum of Music History.

The graphics were classified according to graphic techniques, and within the individual techniques subgroups of artists and topics were created. We also made efforts to find the publications from which those drawings came that were not published individually.

This study first introduces the three 17th century wood cuts. The most important and valuable part is constituted by the collection of 72 etchings and engravings, including the works of several outstanding artists from the mid 17th to the early 20th centuries. The 17th and 18th century sheets show portraits, city layouts, literary illustrations, people playing musical instruments and a stage design plan. Etchings from the second part of the 19th century mostly come from art albums and periodicals, and they were made after paintings almost without exception. Modern Hungarian graphics are represented by a piece dating from the early 20th century. The majority of the 70 steel engravings forms part of reproductive graphics just as the few lithographs and photolithographs.

Based on the material, it can be stated that as part of his collection of reproductions having a musical topic Ervin Major gathered more than 180 prints of various graphic techniques mainly from abroad. There are several sheets in the collection of Ervin Major that are highly significant in terms of music history, musical instrument history and dance history as well.

